

Idéhistorikern Koestler sliter av martyrglorior och konstruerar vildsint

Arthur Koestlers senaste bok *Sömngångare. Om människans skiftande världsbild* (Tiden) är en diger, populärt hållen historik över den moderna världsbildens framväxt från Thales till Newton. Det kan förefalla som ett oväntat ämnesval av den briljante tidsanalytikern och idéjonglören. Vid närmare eftertanke visar det sig ganska följdriktigt. Koestler har ju naturvetenskaplig skolning och verkade i unga år som populärvetenskaplig författare.

De vetenskapliga omvälvningarna under renässansen upptar största utrymmet i boken. Copernikus, Tycho Brahe, Galilei och framför allt Kepler tecknas i helfigur. Koestler nöjer sig inte med att följa utvecklingen av deras idéer utan tecknar dem även psykologiskt och biografiskt. Det senare är välkommet. Vi vet bra mycket mindre om renässansens vetenskapsmän än om dess konstnärer och författare. Sådan kunskap är emellertid nödvändig, menar Koestler, eftersom de vetenskapliga resultaten är produkter av individuella ansträngningar, inte av en överindividuell historisk utveckling.

Naturligt nog har han inte mycket att berätta om antikens och medeltidens forskare. Därtill är källmaterialet alltför sparsamt. I gengäld offrar han åt lättvindig spekulation över "tidsandan" och presenterar äventyrliga teser om medeltidens kollektiva oändlighetsskräck och ordningslängtan. Här kan inte den stilistiska elegansen överskyla och förgylla fantastieriet.

Från renässansen flödar källorna rikare. Koestler tecknar mycket fängslande porträtt i helfigur över de stora nydanarna. Han vill därmed bli rasera dogmen om vetenskapsmännens omutliga rationalism. Han visar med ett överflöd av detaljer på de stora astronomernas fantastier, vidskepelse, futtighet, avundsjuka och fåfänga. Många av deras sensationella upptäckter kom till av en slump. De var biprodukter vid arbetet med skenproblem och skolastiskt systembygge. De gick som sömngångare till de stora resultaten. Copernicus' upptäckter är ljuspunkter i en tröstlös härva av vidskepelse och medeltida fantastier. Galilei blir lika hårdhänt omvärderad. Hans viktiga insatser tillhör mekaniken, inte astronomin, där hans vetande hade betänkliga brister. Personligen var han ganska osympatisk. Arrogant och högfärdsgalen underskattade han alltid sina motståndare. Den berömda kätтарprocessen iscensattes av vetenskapliga meningsmotståndare som retats till ursinne av hans mycket välskrivna satiriska pamfletter. Hans uppträdande mot Kepler var minst sagt futtigt. Kepler prisade och försvarade honom inför belackare, delgav honom generöst sina resultat och ivrade för närmare kontakt. Galilei tjurade och höll sig på sin kant. Han plockade åt sig Keplers resultat men ruvade sniket på sina egna. Keplers stora anseende kunde han inte tåla utan gjorde sitt bästa för att tiga ihjäl honom.

Med illa dold glädje rycker Koestler martyrglorian från Galileis huvud. I den famösa kätтарprocessen tycks han ha gjort en skäliga slät figur. Den gråtmilda legenden om hans rakryggade uppträdande för Sanningens sak håller inte riktigt streck inför källornas vittnesbörd.

Det är nöjsamt med omvärderingar av gamla sentimentala helgonlegender. Kärnpunkten i Koestlers resonemang är däremot svårt att acceptera. Han sörjer över den fatala skilsmässan mellan tro och vetande som kätтарprocessen innebar. Det är ju alldeles orimligt. I ett så omaka äktenskap måste ju skilsmässan komma förr eller senare. Oberoende av Galileis personliga futtighet har vi fortfarande rätt att se processen som en symbol för ett viktigt framsteg – tankefrihetens myndighetsförklaring.

Koestler är i gengäld alldeles betagen i Kepler. Hans mästerliga porträtt av denne älskvärde mathematicus har gynnats av lyckliga omständigheter. Kepler har efterlämnat hänsynslöst öppen hjärtiga anteckningar om sig själv och sin familj. Han har dessutom i detalj beskrivit framväxten av sina idéer med ett språk som är både färgrikt och personligt. Med

många välvalda citat ur hans skrifter bygger Koestler upp en andlöst spännande beskrivning på hans labyrinthiska väg till sanningen. Kepler erkänner öppenhjärtigt sina misstag, kallar sig själv åsna och idiot, vitsar halsbrytande, svär muntert över sina mödor, tillgriper ordspråk och folkliga vändningar, och anropar och besvär läsaren i sin stammande iver att bli förstådd. Kepler var helt osjälvisk i sin forskning. Han delade med sig av sina resultat till höger och vänster och berömde sina kollegor hänfört och entusiastiskt. Hans praktiska kommunism när det gällde de vetenskapliga resultaten visade sig vid Tycho Brahes död, då han utan fjäsk lade beslag på den store danskens efterlämnade papper, som tjockskalliga släktingar ville arkivera till ingen nytta.

Kepler hade en mystisk ådra som tydligen var honom till hjälp i hans forskning. Problem som ältats i årtal kunde klarna i en bländande vision, något i stil med den religiöse mystikerns uppgående i Gud. Det är därför Kepler framstår som Koestlers geniideal. Med den del av sitt väsen som motsvarar den famösa yogin har ju Koestler själv upplevat ögonblick av mystisk insikt. Den idealiske forskaren ska enligt Koestler förena tålig, rationalistisk forskarmöda med extatisk-metafysisk insikt. Efter skilsmässan mellan tro och vetande är denna förening inte längre möjlig. Vår moderna världsbild, byggd på ensidigt vetande, är lika otillfredställande som den medeltida, vilken byggde enbart på tron. Ett tecken på den moderna vetenskapens bankrutt är dess oförmåga att "förklara" atomfysikens paradoxala värld, där orsakslagen satts ur spel och tid-rum-relationerna står på huvudet. Dess bristande intresse för telepatiska fenomen skulle vara ett annat bevis.

Det är kanske en överloppsgärning att kritisera Koestlers slutsatser. Hans böjelse för generaliseringar och dialektiska förenklingar firar triumfer i slutkapitlen. Låt vara att vår vetenskap kan vara låst i fördomar så som renässansens forskning hämmades av eftersläpande aristotelism. Men hur i all världen ska en förening mellan tro och vetande råda bot på eventuella missförhållanden? Drömmer Koestler om en religiös omvandling av vetenskapen? Hur ska den vara möjlig?

Den destruktive Koestler är nästan alltid underhållande. Hans festliga avrättning av diverse sentimentala myter i idé- och lärdomshistorien är mycket nöjsam. Hans konstruktiva förslag är nästan alltid rent nonsens. I porträttet av Kepler har han i gengäld gett något utomordentligt läsvärt. Inför Kepler har han känt en sympati som gränsar till identifikation. Resultatet har blivit en ytterst levande och läsvärd biografi. Utbruten ur sitt sammanhang skulle den ha utgjort en av de bästa böckerna i hans produktion. På grund av det avsnittets förtjänster måste man rekommendera *Sömngångare* till läsning, trots bokens tvivelaktiga egenskaper i övrigt.

Arbetsblad 14/5 1960